
Jaarboek 2013

Geschiedkundige Vereniging Die Haghe

redactie P.C. van der Heiden
V.L.C. Kersing
R. van Lit
H.P.L. Rosenberg
C.J.J. Stal
P.H.M. Toby

Colofon

© Geschiedkundige Vereniging Die Haghe, 2013
Basis lay-out: Guus Rijken gvn, Den Haag
c/o Beeldrecht, Amsterdam
Vormgeving en productie: Fenna Santbergen,
Santbergen Grafische Vormgeving & DTP, Den Haag
Druk: De Swart, Den Haag
Gebruikte lettertypes: Swift en Arial
Papier: houtvrij halfmat machine coated, 100gr./m²

ISSN 0923-2931

De redactie heeft ernaar gestreefd de rechten m.b.t. de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de redactie wenden.

Illustratie titelpagina

Bij Koninklijk Besluit van 9 mei 2012 is een nieuw wapen aan de gemeente 's-Gravenhage verleend. Het wapen is uitgebreid met een banderol met de tekst Vrede en Recht. De beschrijving is afkomstig van de Hoge Raad van Adel.

Secretariaat Geschiedkundige Vereniging Die Haghe

Ursulaland 61, 2591 GT Den Haag,
tel. (070) 383 47 62
www.haagsegeschiedenis.nl
diehaghe@haagsegeschiedenis.nl

Advertenties

Voor het plaatsen van een advertentie in het Jaarboek Die Haghe, kunt u contact opnemen met de penningmeester van Die Haghe, E.B. de Vries
Margrietstraat 9, 2555 PT Den Haag,
tel. (070) 368 69 21.
email ebdevries@xs4all.nl

Aanwijzingen auteurs

Wie een artikel voor het jaarboek wil aanbieden, kan de door de redactie opgestelde aanwijzingen voor auteurs opvragen bij V.L.C. Kersing, Dienst Stadsbeheer, Afdeling Archeologie, Postbus 12651, 2500 DP Den Haag, tel. (070) 353 66 33.
Kopij kan worden gezonden naar:
victor.kersing@denhaag.nl

Oude jaarboeken

Voor inlichtingen over het verkrijgen van oude jaarboeken kan men zich wenden tot het secretariaat of tot de studiezaal van het Haags Gemeentearchief.

Opgave nieuwe leden

Nieuwe leden kunnen zich opgeven bij de ledenadministratie: de heer E.B. de Vries, Margrietstraat 9, 2555 PT Den Haag, tel. (070) 368 69 21,
email ebdevries@xs4all.nl

Van de redactie

Dat Den Haag een bijzondere stad is en was, weten we natuurlijk allang. De vraag of het niet eigenlijk lang een dorp was, gaan we in dit Jaarboek niet opnieuw aan de orde stellen. Maar de bijdrage van Josje Schnitzeler over het investeringsgedrag van de Hagenaars bevat wel de opmerkelijke constatering dat Die Haghe in de 18de eeuw wat welstand betreft beter te vergelijken is met het veel grotere Amsterdam, dan met kleinere steden als Gouda en Delft. De top van de Haagse elite was zelfs rijker dan de bovenlaag van Amsterdam. De hoge heren hadden bovendien meer dan de Amsterdammers de neiging om geld in het buitenland te investeren.

Tot groot genoegen van de redactie kan dit jaar het artikel *Winkels in Den Haag, 1575-1795* van wijlen Thera Wijsenbeek-Olthuis worden opgenomen. Thera schetst hierin het ontstaan van het winkelbedrijf in de stad, aan de hand van een zorgvuldige analyse van de situatie in de 17de en 18de eeuw. Nog meer economische geschiedenis in de bijdrage van Hans Klomp over de industrieel, publicist en fotograaf Jan Nievergeld.

Naast de relatief zware kost van gedegen economisch-historisch onderzoek bevat het Jaarboek ook een amusante bijdrage over een geval van diefstal uit het Oude Hof aan het Noordeinde in de 18de eeuw. Het latere Paleis Noordeinde was toen bezit van de koning van Pruisen. Diens gezant woonde in het gebouw en lette niet erg op zijn bonte verzameling onderhuurders. Het verdwijnen van de draperieën van 's konings ledikant leidde tot een onderzoek, waarvan

het rapport tot op de dag van vandaag in een Berlijns archief ligt. Ada Peele en Matti Herben haalden het te voorschijn.

De Bosjes van Pex zijn een bijzonder stukje groen achter de duinen. En binnen die bosjes neemt de oude boerderij Berg en Dal, thans een tennispark, een bijzondere plaats in. Het gebouw vormt, met de omringende bomen en de tennisbanen het enige stuk van het park dat de aanleg van de Atlantikwall overleefde. Harrie van Eijk beschrijft de geschiedenis van de boerderij.

Niet achter maar in de duinen, bij het Zwarte Pad, staat al zo'n zestig jaar een curieus bunkerachtig torentje. Sandra van Lochem legt uit dat dit bouwsel verrees als 'luchtwachtoren'. De toren maakte deel uit van een net van observatieposten dat het hele land omspande. De torens werden bemand door luchtwachters die alarm moesten slaan bij de nadering van vijandelijke vliegtuigen.

De Tijd en het registreren daarvan blijft natuurlijk in een historisch jaarboek belangrijk. Was het vorig jaar een vergeten zonnewijzer van het Mauritshuis, nu is het een weer terugkerende zonnewijzer bij de Dorpskerk van Wassenaar. Robert van Lit verhaalt daarover. Het Jaarboek zou geen jaarboek zijn als niet ook nu weer de bekende rubrieken erin zouden zijn opgenomen, variërend van de overzichten van de afdelingen Monumentenzorg en Archeologie van de gemeente tot de kroniek en de in memoriams.

Inhoud

- 3 Van de redactie
- 5 Jaarverslag over 2012

- 10 Thera Wijsenbeek-Olthuis †, Winkels in Den Haag, 1575-1795
- 41 Josje Schnitzeler, Risicomijdende regenten of wereldwijde investeerders
- 68 Ada Peele en Matti Herben, Op zoek naar de dief
- 87 Harrie van Eijk, De voormalige boerderij Berg en Dal in de Bosjes van Pex
- 114 Hans Klomp, Jan Rudolf Frederik Nievergeld, 'onvermoeibaar industrieel'
- 133 Robert van Lit, 'De voorledene tijd keert nimmer weder'
- 140 Sandra van Lochem-van der Wel, Monument uit de Koude Oorlog

- 163 H.F. Ambachtsheer, Monumentenzorg in Den Haag in 2012
- 176 Archeologie in Den Haag in 2012
- 188 Robert van Lit en Lex van Tilborg, Haags Historisch Museum en Museum de Gevangenpoort in 2012
- 197 Renske Boosman, Overleden Hagenaars in 2012
- 217 Maarten Schenk, Nieuwe Haagse archieven in 2012
- 222 Phil Swenker, Publicaties over Den Haag in 2012
- 232 Samenstelling van het gemeentebestuur van Den Haag op 31 december 2012
- 235 Corien Glaudemans, Straatnamen in 2012
- 237 Renske Boosman, Kroniek over 2012
- 252 Over de auteurs
- 254 Paul de Kievit, Register
- 273 Advertenties

Jaarverslag over 2012

1. Leden

Het ledenaantal bedroeg eind 2012 1166 personen en instellingen. Het gezinslidmaatschap wordt als twee personen geteld. In 2012 zijn 92 lidmaatschappen beëindigd, terwijl 55 nieuwe lidmaatschappen konden worden verwelkomd.

2. Bestuur

In 2012 was het bestuur als volgt samengesteld: drs. D.J. Cannegieter, voorzitter (tot 29 september)

drs. P. de Kieft, secretaris

ir. R.J. Gmelig Meijling, penningmeester (tot 29 september)

drs. F. Fox, lid (tot 29 september)

mevrouw Ph.A.M. Swenker, lid

mevrouw drs. D. Timmer, lid

drs. F.A. Wijsenbeek, voorzitter, (na 29 september)

R.P.H. Wubbels, lid

ir. E.B. de Vries, penningmeester (na 29 september)

Het bestuur kwam bijeen op 11 januari, 15 februari, 21 maart, 11 april, 10 mei, 20 juni, 29 augustus, 26 september, 1 november, 28 november en 11 december 2011.

3. Erefuncties en ereleden

Beschermvrouwe: H.M. de Koningin

Erevoorzitter: de heer J.J. van Aartsen, burge-meester van Den Haag

Ereleden: mevrouw mr. G.E. Heijnis, drs. H. Borde-

wijk, drs. D.J. Cannegieter, drs. W.J. Deetman, drs. M. van Doorn, mr.dr. A.J.E. Havermans, mr. G.W. van Herwaarden, drs. W.M. van der Mast en drs. C.J.J. Stal.

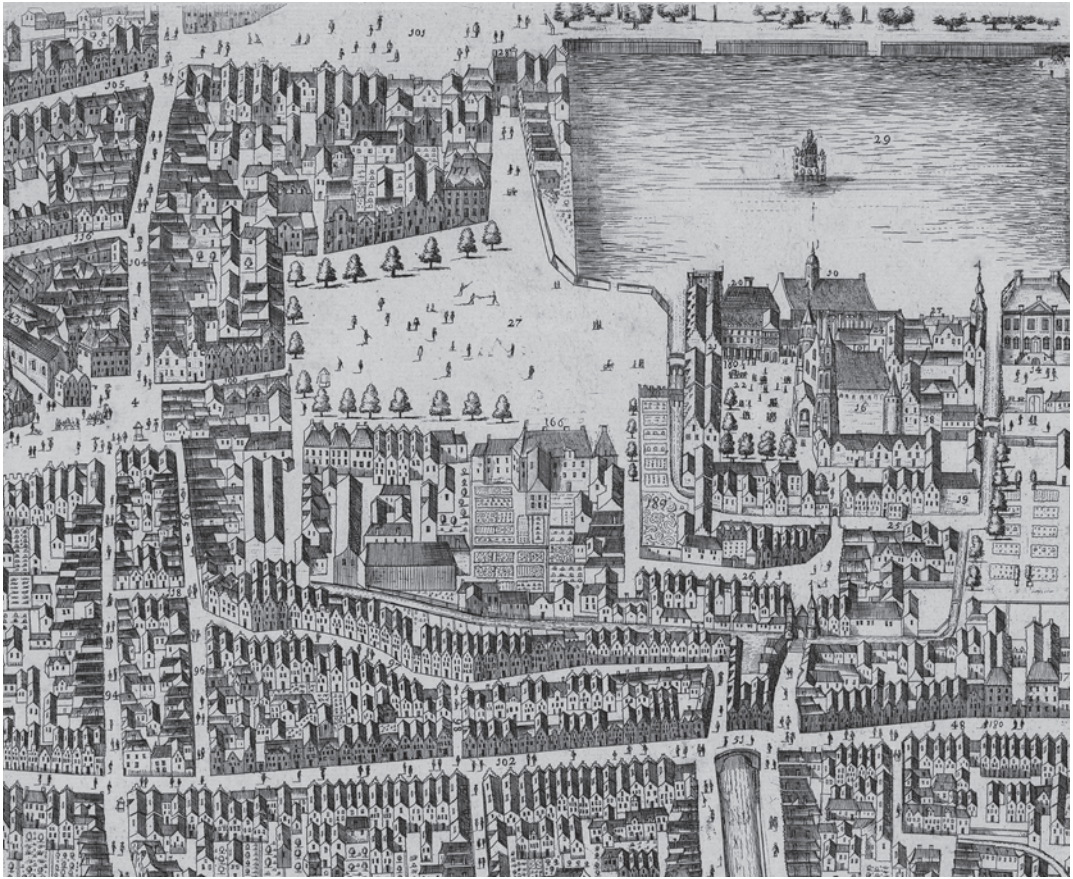
4. Algemene Ledenvergaderingen

De voorjaarsvergadering werd gehouden op 31 maart 2012 in de Schutterszaal van het Haags Historisch Museum. Vijfendertig leden woonden de vergadering bij.

Nadat het verslag van de Algemene Ledenvergadering van 8 oktober 2011 akkoord was bevonden, gaf de penningmeester een toelichting op de jaarrekening 2011. Het resultaat van het boekjaar was minder negatief dan begroot. De reserve voor het lustrum 2015 is aanzienlijk toegenomen dankzij het legaat geschonken door mevrouw Van der Stijl ter nagedachtenis aan haar echtgenoot E. van der Stijl. Door de begrote reservering voor het lustrum 2015 naar nul terug te brengen, kon het begrote saldo gelijk blijven.

Mr. W.H. Zoomers bracht verslag uit namens de kascommissie – mede bestaande uit mevrouw drs. A.E. Kraaijenhagen en mevrouw mr. C.L. Kloosterman-Taal – en adviseerde de vergadering aan de penningmeester en het bestuur decharge te verlenen. De vergadering ging akkoord. De leden van de kascommissie stelden zich ook voor het komend jaar beschikbaar, waarmee de vergadering akkoord ging.

De begroting van 2012 is herzien: de begrote contributieinkomsten, interestuitkering, adver-

1. Detail van de kaart van Den Haag 1681 door Cornelis Elandts. *Collectie Haags Gemeentearchief.*

Winkels in Den Haag, 1575-1795

Thera Wijsenbeek-Olthuis †

Een van de eersten die zich in Nederland met de geschiedenis van consumptie en materiële cultuur hebben beziggehouden, was de in 2010 overleden Haagse historica Thera Wijsenbeek-Olthuis. Haar omvangrijke studie naar de materiële cultuur in Delft (*Achter de gevels van Delft*, 1987) is een standaardwerk gebleken en in recentere publicaties over haar geliefde Den Haag speelden consumptie en materiële cultuur opnieuw een grote rol. In het verlengde van deze thematiek was Thera Wijsenbeek zeer geïnteresseerd in de geschiedenis van de detailhandel. Van dat onderzoek is door haar vroegtijdige overlijden nog niet veel gepubliceerd. Daarom verheugt het de redactie van het Jaarboek dat een omvangrijke bijdrage over winkels in het vroegmoderne Den Haag nu alsnog het licht ziet. De tekst, oorspronkelijk geschreven voor een bundel met artikelen over detailhandel in de Nederlanden, is beschikbaar gekomen door bemiddeling van dr. Jan Hein Furnée van de Universiteit van Amsterdam. De redactie is hem zeer erkentelijk.

Sommige sociale groepen krijgen in de geschiedschrijving niet de aandacht die zij eigenlijk zouden verdienen, laat staan een erkenning voor hun belangrijke bijdrage aan de economie. Tot deze categorie behoren stellig de winkeliers. Arbeiders in fabrieken, ondernemers van grote bedrijven en de laatste tijd zelfs iets meer de gilden van ambachtlieden trekken alle aandacht naar zich toe in de geschiedschrijving. Maar de kruidenier op de hoek, de winkel met stoffen, garen en band of de detailhandel in porselein en snuisterijen mogen zich niet verheugen in de belangstelling van historici. Winkeliers traden niet graag op de voorgrond en maakten zelden een vuist. Nederigheid, dienstwilligheid en voorkomendheid is veel meer een kenmerk van deze beroepsgroep.¹

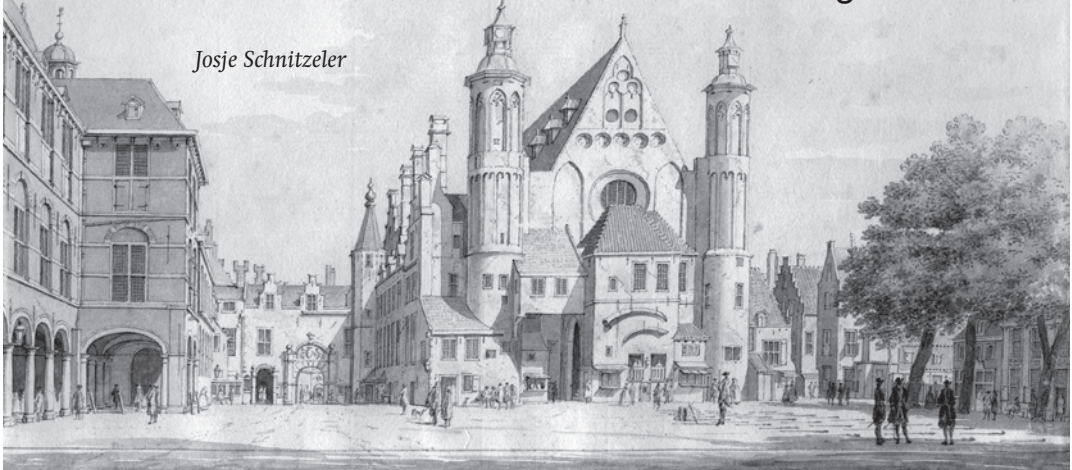
Winkel en winkelier

Hun profiel is zelfs zo laag dat we niet eens weten wat het beroep winkelier eigenlijk in de pre-industriële periode inhield. In de middeleeuwen betekende het woord winkel: een hoekje, of een hoekje waar producten voor de verkoop werden neergezet. Nu heeft het woord winkel de betekenis gekregen van een gebouw of een gedeelte daarvan waar koopwaar in het klein wordt verkocht. Daarnaast werd (en nog steeds een beetje wordt) dit woord ook gebruikt voor de werkplaats van een ambachtsman. In de 17de en 18de eeuw werden de werkplaatsen van plateelbakkerijen bijvoorbeeld ‘winkel’ genoemd, maar dan hebben we in feite te maken met een soort fabriek. Toch zal het begrip winkel in het huidige taalgebruik niet meer worden gebruikt in de betekenis van een fabriek of zeer

Risicomijdende regenten of wereldwijde investeerders

Het investeringsgedrag van welgestelde Hagens
rond 1740 en de financiële markt in Den Haag

Josje Schnitzeler

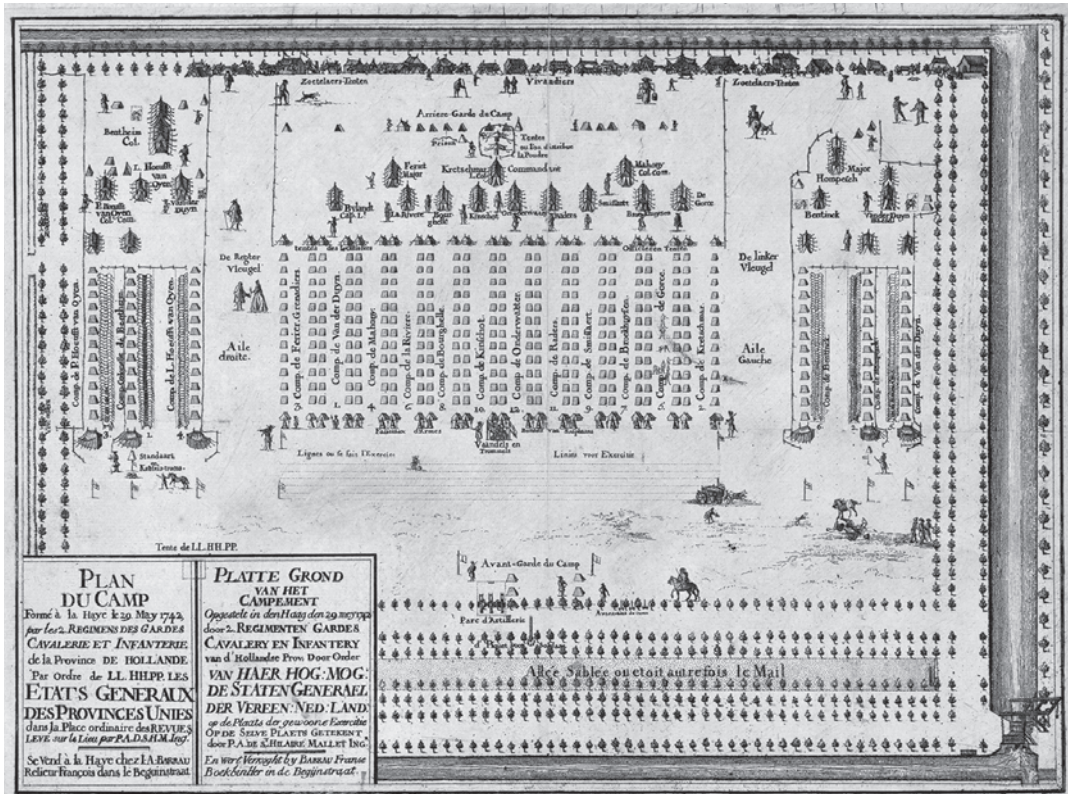

1. Den Haag als bestuurscentrum van de Republiek. Het Binnenhof met de Ridderzaal in 1742. Tekening door Cornelis Pronk. *Haags Gemeentearchief*.

1. Inleiding

Al in de zestiende eeuw was Den Haag het bestuurscentrum van Holland. Vanaf de tijd van de Republiek was Den Haag niet alleen het vergadercentrum van de Staten van Holland maar ook van de Staten-Generaal. Met de Staten-Generaal kwamen delegaties uit binnen- en buitenland naar Den Haag. Dat leverde Den Haag de reputa-

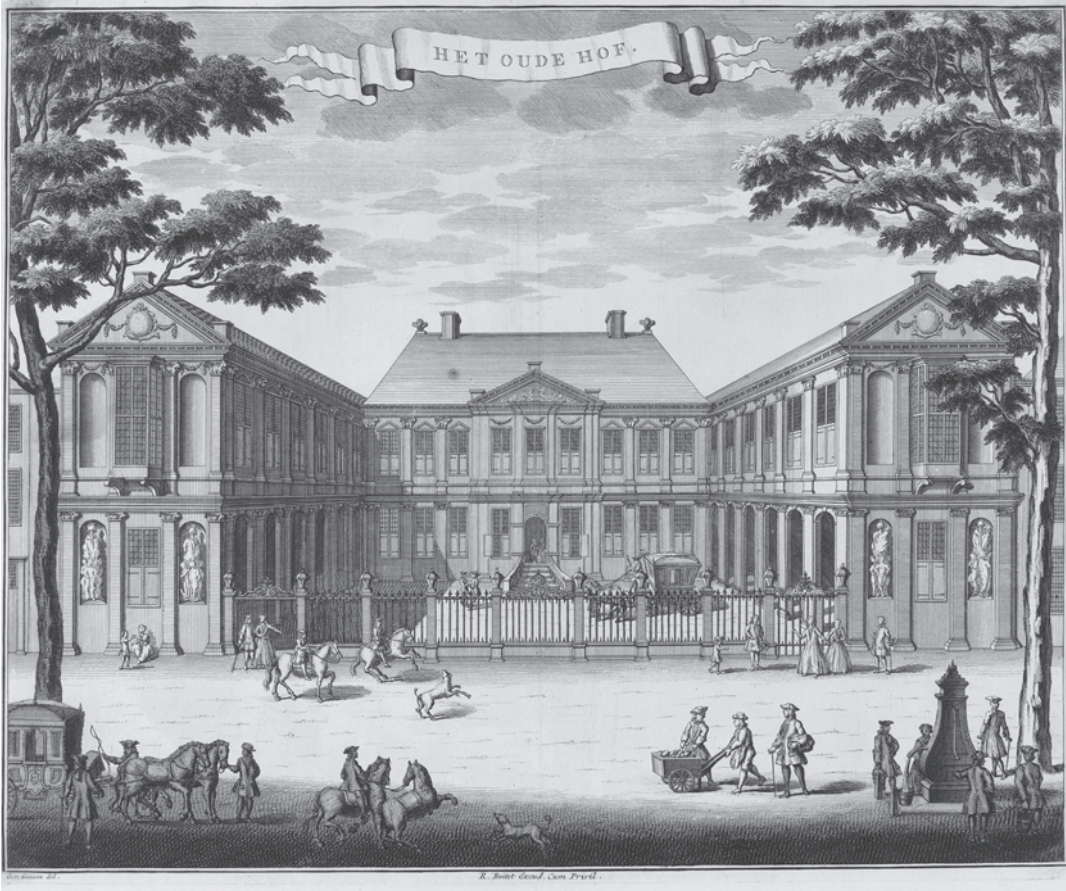
tie op van een stad van ambtenaren en ambassadeurs, van regenten en renteniers. Een stad waar geen geld werd verdiend, maar alleen uitgegeven. Maar wie Den Haag conform het imago van ambtenaren, regenten en renteniers, gelijk wil stellen met saai, behoudend of traag heeft het mis. Den Haag was *the place to be* voor de bestuurlijke elite en de adel. De Republiek bestond uit

2. Den Haag als garnizoensplaats: plattegrond van het Campement uit 29 mei 1742 door twee regimenten gardes cavalerie en infanterie op het Malieveld. Gravure door Pierre Antoine de Saint Hilaire Mallet. *Haags Gemeentearchief.*

zelfstandige staten, maar als het erop aankwam dan werden dáár de knopen doorgesneden. Over oorlog en vrede en over belastingen. Ook was het de plaats waar goede huwelijken konden worden gearrangeerd. En een plaats waar geld uitgeven geen probleem was; luxe winkels en exotische

handelswaar waren in Den Haag ruimschoots voorhanden.¹ Net zoals het centrum van Amsterdam gonsde van de bedrijvigheid van kooplieden en handelaren, gonsden het Binnenhof en het Lange Voorhout van de bedrijvigheid van bestuurders, afgevaardigden uit diverse steden

1. Het Oude Hof of Paleis Noordeinde te Den Haag. Gravure door Gerrit van Giessen, 1735. *Haags Gemeentearchief.*

Op zoek naar de dief

Diefstal van de gordijnen van het ledikant van de Pruisische koning Frederik II in het Oude Hof te Den Haag

Ada Peele en Matti Herben

Inleiding

Begin augustus 1749 werden de gordijnen van het ledikant van de Pruisische koning Frederik II in het Oude Hof (paleis Noordeinde) te Den Haag ontvreemd.¹ Deze ‘koninklijke’ gordijnen waren gemaakt van groen fluweel, afgezet met een band van goud borduurwerk en gevoerd met goud of zilver laken. Het bed stond in een alkoof waarvan de achterwand eveneens was bekleed met groen fluweel en gebandeerd met goud borduurwerk.² Hier werd het borduurwerk uitgesneden en meegenomen.³ Uiteraard probeerde men de gestolen goederen terug te krijgen en de dief aan te houden. Dit deed de Pruisische resident Christoph Heinrich von Ammon te Den Haag op een bijzondere manier. Tevens werden maatregelen genomen om diefstal in de toekomst te voorkomen. In het *Oranisches Archiv*, in het *Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz* te Berlijn, bevinden zich documenten die over deze diefstal gaan en waarvan voor dit artikel gebruik is gemaakt.⁴ Voor een antwoord op de vraag hoe het Oude Hof in het bezit was gekomen van de Pruisische koning Frederik II gaan we eerst terug in de geschiedenis.

Het Paleis Noordeinde: een stukje geschiedenis

In 1533 bouwde Willem Goudt, rentmeester van Holland en vanaf 1515 thesaurier van de graaf van Holland, samen met zijn gefortuneerde vrouw Maria van Grevenroede een woonhuis aan het Noordeinde.⁵ Bij de bouw werd gebruikgemaakt van delen van een middeleeuwse hofstede die daar al stond.⁶ Het nieuwe woonhuis, met een toren waarop twee uivormige spitsen stonden, werd aan beide zijden en aan de achterkant omgeven door weilanden, boomgaarden en hennepstuinen.⁷

Na de dood van Goudt in 1543 trouwde zijn weduwe met de 23-jarige jonker Guillaume le Grand.⁸ Op 2 juni 1565 moest Le Grand, inmiddels weduwnaar geworden, het huis vanwege grote schulden verkopen. De woning wisselde daarna in een paar jaar tijd enkele malen van eigenaar. Het huis zou vervolgens lange tijd ‘de huysinge van Brandtwijck’ heten, genoemd naar Adriana Persijn. Zij was de weduwe van Quintijn Weytsen, heer van Brandtwijck.⁹ Adriana woonde er samen met haar broer Pieter. Zij betaalden voor de woning 6.200 gulden. Op 8 november 1580 overleed Adriana. Toen kwam haar zoon Jacob Weytsen, die in Delft woonde, in het bezit van het huis. Hij ging er niet zelf in wonen,

De voormalige boerderij Berg en Dal in de Bosjes van Pex

Harrie van Eijk

Komend uit het centrum sla je op de Sportlaan linksaf de Daal en Bergselaan in. Na de bocht die deze weg maakt neem je het vijfde paadje, waarvan een bord onthult dat je op weg bent naar een tennispark met de naam Berg en Dal. Dat hier getennist wordt, is al op grote afstand te horen. Het geluid wordt sterker totdat je voor een witgekalkt gebouw staat. Rechts van de voordeur staat de oude waterpomp. Je mist de boom die enkele jaren geleden nog in de schors de afdruk vertoonde van een ring, waaraan de laatste pachter zijn paard placht vast te binden.

Het witgekalkte bouwwerk was tot in 1927 de boerderij Berg en Dal. Die naam en het gebouw leefden na dit jaar voort als centrum van de gelijknamige tennisvereniging.

Een voormalige boerderij binnen de stadsbebouwing is een zeldzaam verschijnsel. Ook deze boerderij zou er niet meer zijn geweest, als ze niet tweemaal van een voorgenomen sloop was gered. De merkwaardige overlevingsdrang van Berg en Dal maakt een onderzoek naar haar geschiedenis interessant.

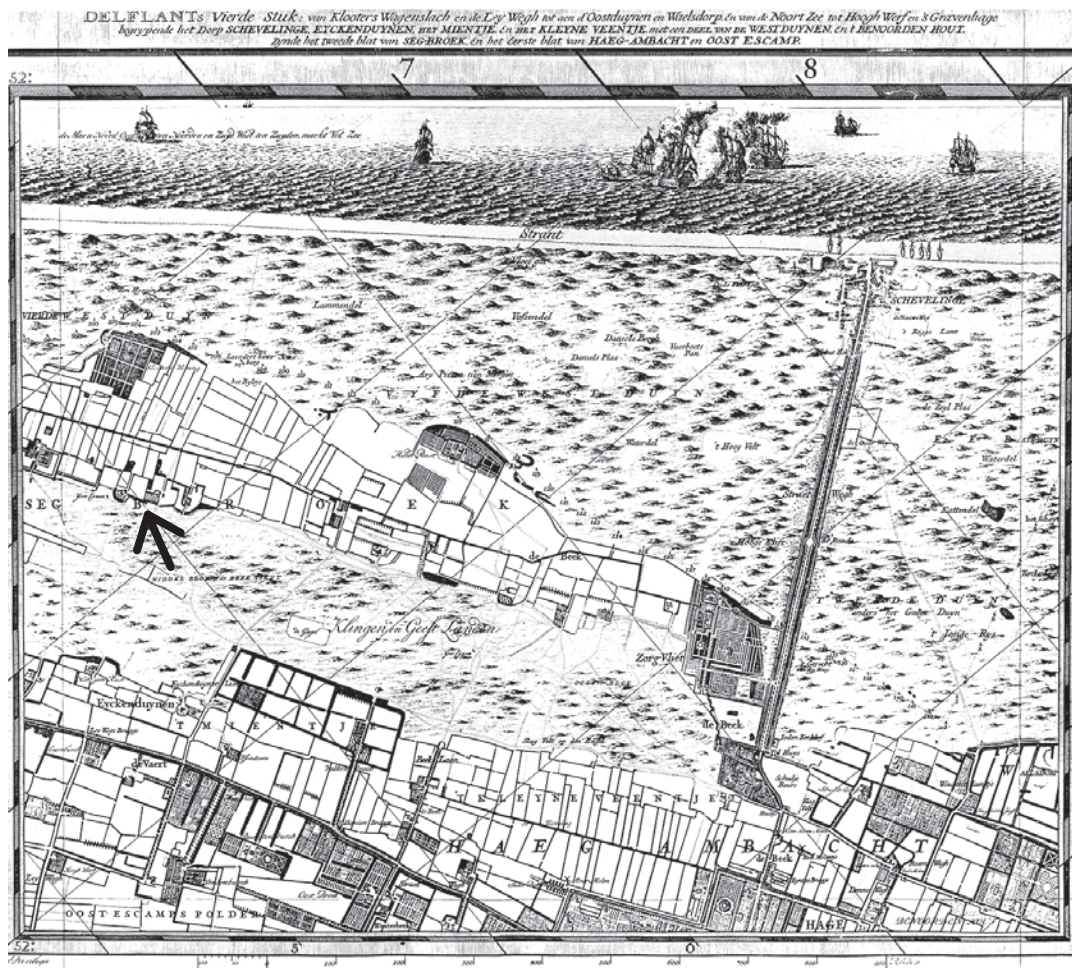
De vroegste geschiedenis tot 1600

Berg en Dal ligt in de Bosjes van Pex, die deel uitmaken van de duinvallei Segbroek. De boerderij ontleent haar naam aan haar ligging in een glooiend landschap. Willen we de hoogte-

verschillen tussen de duinvallei en de, volgens de traditionele Haagse oriëntatie, noordelijk en zuidelijk gelegen landschappen een beetje begrijpen dan zullen we een forse stap terug moeten zetten in de geschiedenis. We gaan daarvoor maar liefst acht millennia terug.

Zesduizend jaar voor Christus lag de zeespiegel aanmerkelijk lager dan nu. Desondanks lag de kustlijn veel verder landinwaarts. De zee voerde veel zand aan dat voor die toenmalige kustlijn afgezet werd. In de loop van duizenden jaren vormden zich op deze wijze stelsels van strandwallen, die zich steeds verder zeewaarts uitbreidden. Tussen die strandwallen, met de zich daarop vormende duinen, lagen dieper gelegen delen die aanvankelijk nog in open verbinding met de zee stonden, maar geleidelijk van haar afgesloten werden. Op deze wijze ontstonden tussen de strandwallen drassige gebieden, waarvan het water langzamerhand zoet werd. De in die binnenmeren groeiende waterplanten en andere planten die op drassige grond gedijen vormden in de loop van vele eeuwen een dikke veenlaag.

Het laatste deel van de ontstaansgeschiedenis van dit stukje van ons land ligt minder ver achter ons, al moeten we hier ook toch nog zo'n vijf eeuwen teruggaan. In de late middeleeuwen zorgden zware stormen ervoor dat het door de

1. Kaart van Cruquius, 1712. De pijl geeft de locatie van Berg en Dal aan.

Jan Rudolf Frederik Nievergeld, 'onvermoeibaar industrieel'

Een veelzijdige, middennegentiende-eeuwse, Haagse ondernemer

Hans Klomp

Den Haag rond 1850

Naar algemene opvatting ontwikkelde Den Haag zich pas vanaf rond 1850 tot 'moderne stad'.¹ Immers pas toen kreeg Den Haag aansluiting op het spoorwegnet, ontstonden er meerdere grotere industriële bedrijven én groeide zijn bevolking stevig. Woonden tot 1850 hier circa 100.000 bewoners grotendeels nog binnen de singels, in de volgende decennia spreidde de stad zich in hoog tempo uit over de omgeving. Vooral na 1870 nam de bevolking stormachtig toe, zodat eind negentiende eeuw er rond de 200.000 inwoners waren.² Bij deze groei loopt nog wel immer de discussie of zij dan eerst als industriestad is te karakteriseren of al direct vanaf 1850 de schrijftafel van Nederland wordt.

Deze typisch Haags historische discussie woekt voort omdat er, door gebrek aan voldoende basiskennis over de middennegentiende-eeuwse Haagse economie, simpelweg nog geen conclusie te trekken is. Van het Haagse economisch leven van rond 1850 weten we enkel iets over de wat grotere spectaculaire bedrijven als de Pletterij Enthoven, doch verder is het nog een terra incognita. Dit artikel over Jan Rudolf Frederik Nievergeld is een kleine bijdrage aan de verkenning van dat terrein.

Jan Rudolf Frederik Nievergeld, veelzijdig ondernemer

Dat Jan Rudolf Frederik Nievergeld zich tot nu toe voor het oog van de geschiedschrijvers grotendeels verborgen heeft weten te houden, ligt mogelijk juist aan zijn veelzijdigheid. In de jaren dat hij actief was in Den Haag, van 1850 tot eind 1868, was hij (mede-)eigenaar van een 'Fabriek van galvano-plastische voorwerpen en techno-chemische praeparaten', eigenaar van Nederlands eerste luciferfabriek, redacteur van het *Tijdschrift voor den handwerksman en het fabriekwezen in Nederland*, beroepsfotograaf, populair-wetenschappelijk schrijver en spreker over de toen juist opkomende kennis inzake chemie en elektriciteit, mede-oprichter van een Industrieschool, mede-oprichter en bestuurslid van de 'Vereeniging ter Bevordering van Fabriek- en Handwerknijverheid in Nederland' en trok hij ook nog ten strijde tegen het monopolie van de beurtvaart. Hier en daar wordt er wel kort melding gedaan van zijn inzet³, maar een totaalblik op dit zo bezige leven ontbrak tot op heden. Zelfs bij goed ingevoerde Haagse historici is hij een totaal onbekende.

Lastig is wel dat Nievergelds activiteiten zoveel onderling verband vertonen dat de hierna

in dit artikel gehanteerde indeling per definitie geen recht doet aan het ongetwijfeld vele 'netwerken avant la lettre' dat toch ten grondslag moet liggen aan al zijn activiteiten.

Nievergeld is daarbij te karakteriseren als een man van de Tweede Industriële Revolutie. De eerste, gebaseerd op waterkracht en stoom, werd opgevolgd door een tweede met industriële activiteiten op basis van elektriciteit en chemie. Zo houdt Nievergeld zich bezig met fotografie, telegrafie, galvaniseren, gastoelevering en chemische producten als inkt. Zeker voor Den Haag is dit pionierschap geweest.

Het belangrijkste hulpmiddel voor dit onderzoek naar Nievergelds leven is het internet. Een persoonlijk of bedrijfsarchief is er niet. Het digitaliseren van zeer omvangrijke bestanden, zoals bijvoorbeeld de Koninklijke Bibliotheek dit doet met haar historische kranten en tijdschriften⁴, maakt nu onderzoek mogelijk waar dit vroeger ondoenlijk was.

Familie en achtergrond

De familie Nievergeld, ook wel Nievergelt of Nuvergeld geschreven, stamt uit Zwitserland. De overgrootvader van Jan Rudolf Frederik, Casper Nuvergeld, getrouwd met Verena Hintermeister, was militair in het Staatse leger.⁵ Dit eveneens als zijn zoon Jan (Hans) Rudolf Nievergeld, geboren te Bern rond 1754 en overleden te Meppel op 26 maart 1837.⁶ Deze trouwde achtereenvolgens met Elisabeta Trumel, Ariana van Haaren en ten slotte Aaltje Plesant, die hij alle drie overleefde.⁷ Na zijn pensionering als militair werd hij wever. Tezamen met Elisabeth Trumel kreeg hij een zoon, eveneens Jan Rudolf Nievergeld geheten, welke werd gedoopt te Delft op 20 november

1788.⁸ Deze Jan Rudolf zou de vader van onze Jan Rudolf Frederik Nievergeld worden. Jan Rudolf trouwde, na zijn vestiging in Den Haag, daar op 26 oktober 1825 met Pieterella Margrieta Jurgensen.⁹ Zijn beroep is dan huisschilder. Al eerder dat jaar werd door een advertentie in de '*Gravenhaagsche Courant* van 13 mei duidelijk dat hij de eigenaar was geworden van een pand aan de Korte Hoogstraat, ook wel Dronkemensstraat genoemd.

Deze straat is rond 1930 verdwenen voor de doorbraak van de Torenstraat, maar één gevelwand is nog te herkennen tegenover de Toren-garage daar waar de bekende ijssalon is gevestigd. Het is lastig in te schatten in welke 'sociale klasse' we de bewoners van deze voormalige straat kunnen plaatsen, maar een foto van de gevelwand in oude staat toont toch redelijke huizen. In 1838 zien we Jan Rudolf nog voor de Bijbelvereniging voor zijn werk optreden als commissaris 'met de ontvangst en inzameling der penningen belast'.¹⁰

Jan Rudolf overlijdt op 9 juni 1854.¹¹ Zijn vrouw, de moeder van Jan Rudolf Frederik, overlijdt op 22 januari 1868.¹²

De zoon, Jan Rudolf Frederik, werd geboren op 15 december 1826.¹³ Een glimp van het milieu waarin hij opgroeide krijgen wij als we de heren 'Giebert en Nievergelt' in 1848 zien als voorintekenaars van een schaakboek, waarbij dan wel onduidelijk is of het vader of zoon Nievergeld betreft.¹⁴ De bewuste M. Giebert was vijftig jaar catechiseermeester en woonde eveneens in de Korte Hoogstraat.¹⁵

Al eerder, in 1843, schreef J.R. Nievergeld in voor het Dichtbondelke van C. van Schaik, een Drents dichter.¹⁶ In het bevolkingsregister Den

‘De voorledene tijd keert nimmer weder’

Hoe de zonnwijzer van de Dorpskerk uit Wassenaar verdween en later toch weer terugkwam

Robert van Lit

1. De zonnwijzer vóór de restauratie. Foto A.N.W. Kenens, circa 1990. Collectie auteur.

In 1992 ging ook in Wassenaar Koninginnedag feestelijk van start. Traditiegetrouw begon de dag op het Plein met toespraken, muziek van Excelsior en het hijsen van de driekleur. Daarna begaf het gezelschap van hoogwaardigheidsbekleders en belangstellenden zich naar de Dorpskerk. De traditie wil dat vervolgens de voorzitter van de Stichting Monument Dorpskerk een bedrag bekend maakt dat bestemd is voor de restauratie van (een onderdeel) van de Dorpskerk. Deze keer verzamelde men zich bij de zuidmuur, waar een gerestaureerde 18de-eeuwse zonnwijzer werd onthuld. De lokale bladen meldden dat het gezelschap, onder wie burgemeester drs. P.H. Schoute, een prachtig gerestaureerde zonnwijzer te zien kreeg. Veel Wassenaarders waren uiterst tevreden over deze restauratie. Dat duurde tot eind juli 2013. Toen kwam in Wassenaar het bericht binnen dat er op de zolder van het Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum in Schoonhoven een zonnwijzer was aangetroffen die afkomstig zou zijn van de Dorpskerk te Wassenaar. Verbazing alom. Bestonden er ineens twee zonnwijzers van de Dorpskerk? De schrijver van dit artikel ging onmiddellijk op onderzoek uit, met een verrassend resultaat dat hierna wordt beschreven.

De aanstichter van de verbazing was Michiel van Hees, taxateur van kunst en antiek te Heemstede en beheerder van de collectie klokken die waren ondergebracht in het Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum.¹ De collectie klokken ging verhuizen en een deel daarvan moest 'ontzamd' (lees: afgestoten) worden, een taak die Van Hees op zich had genomen. Daarbij stuitte hij op de bewuste zonnwijzer. Gelukkig was er documentatie bij waaruit zonneklaar bleek dat

dit instrument uit Wassenaar afkomstig was. Van Hees leverde de schrijver van dit artikel een digitale foto van de zonnwijzer, die inderdaad sterk leek op het exemplaar dat aan de zuidmuur van de Dorpskerk hangt.² Een telefoontje naar Johan P.M. Goudeau, die in 1992 de restauratie had begeleid, was snel gepleegd. Goudeau, een vermaard restauratiearchitect, was in 1992 namens de Stichting Monument Dorpskerk samen met Rudi von Lindern verantwoordelijk voor de restauratie van de zonnwijzer. Goudeau wist zich na ruim twintig jaar nog goed te herinneren hoe die restauratie was verlopen. Dat de originele zonnwijzer toen geschonken is aan het Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum was hem bekend. De restaurateur van het bord, de Amsterdamse houtsnijder Kees van Mierlo, had hem verteld dat het houtwerk van de zonnwijzer in slechte staat verkeerde. Daarna was besloten dit houtwerk door nieuwe planken te vervangen en vervolgens is het oude bord aan het Klokkenmuseum geschonken. Goudeau vertelde dat hij bij de restauratie nauw had samengewerkt met de zonnwijzerexpert M.J. Hagen. De heer Hagen is helaas in 1996 overleden, maar hij bleek wel informatie op papier te hebben gezet waaruit ongeveer blijkt hoe de restauratie in 1992 is verlopen.³

Geschiedenis van de zonnwijzer

Laten we beginnen in het jaar 1989 toen duidelijk werd dat de zonnwijzer in matige staat verkeerde en aan restauratie toe was. Het instrument had toen ongeveer 50 jaar in weer en wind aan de zuidgevel van de kerk gehangen.⁴ Tijdens de grote restauratie van de Dorpskerk in de jaren 1938-1940 was ook de zonnwijzer opgeknapt en rechts van de kerkingang opgehangen.

Monument uit de Koude Oorlog

Het Korps Luchtwachtdienst en de luchtwachttoeren aan het Zwarte Pad in Scheveningen

Sandra van Lochem-van der Wel

De bakstenen toren op een duintop naast de parkeerplaats aan het Zwarte Pad in Scheveningen is bekend bij elke strandbezoeker. De toren is beeldbepalend voor de skyline van het duingebied benoorden de badplaats. Maar slechts weinigen kennen de geschiedenis en functie van deze opvallende toren. Gebouwd als militaire uitkijktoren voor het Korps Luchtwachtdienst in de jaren vijftig van de twintigste eeuw, is de toren een markant monument uit de Koude Oorlog.¹

Koude Oorlog

De toren kwam tot stand tijdens de Koude Oorlog, een gespannen periode in de twintigste-eeuwse wereldgeschiedenis. Hierna wordt eerst een beeld geschetst van de omstandigheden in deze periode die aanleiding gaven tot de bouw van de luchtwachttoeren.

Na de Tweede Wereldoorlog brak een periode aan waarin tussen de twee wereldmachten, de Verenigde Staten met de NAVO en de Sovjet-Unie met het Warschau Pact, grote internationale spanningen ontstonden: de Koude Oorlog. Verschillen in ideologie, wereldbeeld en economie speelden hierbij een rol. De spanningen leidden wereldwijd tot gewapende conflicten, zoals de Koreaoorlog en de Vietnamoorlog. Verder ont-

1. De luchtwachttoeren in juni 2012. Foto A. Ibelings.

stond vooral een internationale wapenwedloop (met kernwapens en conventionele wapens). Deze periode van ‘gewapende vrede’ onder dreiging van een nucleaire oorlog, wordt de Koude Oorlog genoemd. In West-Europa werden voorbereidingen getroffen om zich te kunnen verdedigen en beschermen tegen een mogelijke Sovjetaanval en nucleaire oorlog.

In 1962 bereikte de Koude Oorlog zijn dieptepunt met de Cubacrisis. Daarna nam de intensiteit af, om in het begin van de jaren tachtig van de twintigste eeuw weer op te laaien met de geplande plaatsing van nieuwe kernwapens in Europa door zowel de Verenigde Staten als de Sovjet-Unie. De periode daarna wordt gekenmerkt door verschillende ontwapeningsovereenkomsten en veranderingen in het Sovjetregime. Het communistische systeem stortte in en met het verdwijnen van de ideologische tegenstellingen verloor de Koude Oorlog meer en meer aan intensiteit. De Sovjet-Unie was niet langer in staat controle uit te oefenen op de landen in Oost-Europa en de val van de Berlijnse Muur in 1989 luidde het einde van de Koude Oorlog in. Definitief afgesloten werd de Koude Oorlog met het uiteenvallen van de Sovjet-Unie en de ophef van het Warschau Pact in 1991.²

Korps Luchtwachtdienst

In Nederland leidde de dreiging van de Koude Oorlog onder meer tot het inrichten van de IJssellinie, de oprichting van de Nationale Reserve en de Bescherming Bevolking³ en tot het oprichten van het Korps Luchtwachtdienst met een landelijk netwerk van observatieposten. Dit observatienetwerk, waarvan de uitkijktoren Scheveningen deel uitmaakte, was een waar-

2. Koperen baretembleem Korps Luchtwachtdienst. Particuliere collectie.

schuwingssysteem om laagvliegende vijandelijke vliegtuigen tijdig waar te nemen en daarop te kunnen reageren.⁴ Al voor de Tweede Wereldoorlog beschikte de Nederlandse krijgsmacht over vrijwilligers die vliegbewegingen in de gaten hielden, het Vrijwillig Landstormkorps Luchtwachtdienst. Hoewel het systeem toen nog niet optimaal werkte, wisten de vrijwilligers tijdens de Duitse aanval in 1940 toch nog veel meldingen door te geven. Het grote belang van vliegtuigen bij oorlogvoering werd tijdens de Tweede

Monumentenzorg in Den Haag in 2012

H.F. Ambachtsheer¹

Inleiding

Deze keer geen ‘meeslepende’ teksten over ontwikkelingen binnen het monumentenbeleid. Op het organisatorische vlak was er wel een majeure ontwikkeling: Monumentenzorg en Welstand gingen per 1 juli op in een nieuwe afdeling onder de ‘opzienbarende’ naam Afdeling Monumentenzorg en Welstand.

De nadruk ligt dit jaar op de uitvoering van het monumentenbeleid en het -programma. De oogst over het verslagjaar is groot

Cultuurwaardenonderzoek

Cultuursporen in de duinen

Het in het vorige verslag gereed gemelde rapport ‘Cultuursporen in de duinen’ was op 20 juni de basis voor een door vijf partijen – de gemeenten Den Haag, Wassenaar en Katwijk, Staatsbosbeheer en Dunea – ondertekend convenant. De partijen streven ernaar de geïnventariseerde cultuursporen in het duingebied te behouden. Het duingebied is immers meer dan natuur alleen. Door de eeuwen heen hebben er menselijke activiteiten plaatsgevonden. Waterwinning (watertorens) en verdediging (bunkers) zijn de overbekende voorbeelden. Maar er is meer, zoals de walletjes die oude, middeleeuwse akkers omzoomden en de sprangen, de gegraven kanalen die ooit bij de waterwinning een functie vervulden. Om versnippering van beleid te voorkomen hebben betrokken partijen aangestuurd op één gezamenlijke aanpak voor het behoud van de cultuurhistorische aspecten. Het convenant moet dit borgen. Planologisch zal de aanpak zijn beslag krijgen in

1. De glossy ‘Smaragd – Indisch erfgoed in Den Haag’. Foto Afdeling Monumentenzorg en Welstand.

bestemmingsplannen of beheerverordeningen en een gedragscode voor de diverse beheerders. Het is verder de bedoeling dat deze cultuursporen breed onder de aandacht worden gebracht door middel van educatie in de vorm van lesprogramma’s voor scholen en excursies.

Archeologie in Den Haag in 2012

In 2012 heeft Archeologie veel tijd en energie gestoken in het uitbouwen van de Tempel tot het kenniscentrum van de archeologie in de stad.¹ Er zijn Open dagen gehouden en lezingen die alle goed zijn bezocht. 2012 was ook een jubileumjaar: Archeologie heeft op 31 oktober het 30-jarig bestaan gevierd met een congres in het Museon en een Special over Den Haag in het *Archeologie Magazine*.

Andere hoogtepunten van 2012 waren de Dag van de Haagse Geschiedenis op 14 april, Parkpop op 24 juni, onze bijdrage aan het Zeeheldenfestival op 27 en 30 juni, de tentoonstelling over het fort Ockenburgh in het Atrium en het Museon en de twee publicaties hierover, Open Monumentendag op 8 september met de Tempel en een workshop en een voorstelling van Rabarber voor de jeugd, voorts een muziekfestijn van Opera tot musical in Madestein op 29 september en de presentatie van de ondergrondse app's. Daarnaast zijn er zo'n dertig lessen gegeven "hoe word ik archeoloog" aan groep 6 van de basisschool via het Cultuurmenu en is een kinderspeelplek gerealiseerd aan de Uithofslaan, waarbij de 13de-eeuwse muurresten onder de grond bewaard gebleven zijn.

In 2012 zijn 32 onderzoeken uitgevoerd, en zijn er veel rapporten verschenen waaronder de publicaties over de Bierstraat, Ockenburgh en het Wijndaelerplantsoen (zie voor een uitgebreide beschrijving van de Bierstraat en Ockenburgh verder in dit stuk).

Westduinpark/Natte Pan

Tussen oktober 2011 en maart 2012 heeft de afdeling Archeologie van de gemeente Den Haag een archeologische begeleiding uitgevoerd tijdens de herinrichting en het natuurherstel van de Natte Pan, een onderdeel van het Haagse duingebied. Dit gebeurde binnen het project Verbetering Natuurkwaliteit Westduinpark en Bosjes van Poot 2010-2015. Doel van het project is om (binnen Natura 2000-doelstellingen) de natuurlijke habitat te herstellen door afplaggen, verwijderen van gebiedsvreemde begroeiing (onder andere rimpelroos) en het uitzetten van grote grazers om het duingebied open te houden. Op die manier moeten ook zand en wind weer de vrije hand krijgen. Onder de Jonge Duinen van het West-Nederlandse kustgebied ligt een landschap bewaard met resten van bewoning uit prehistorie, Romeinse tijd en vroege middeleeuwen. De archeologische begeleiding richtte zich daarom op de plaatsen waar de grondwerkzaamheden het niveau van het Oude Duin zouden raken. Inderdaad werd op twee plaatsen een vindplaats aangesneden: een akkerlaag met keerploegsporen (waarschijnlijk middeleeuws) en een niveau met sporen en aardewerk (met name uit de ijzertijd) die vermoedelijk deel uitmaken van een veel grotere vindplaats waarvan het grootste deel nog veilig onder het duinzand begraven ligt. Gezien ervaringen in Noord-Holland met vrijsterven van archeologische vindplaatsen na natuuringrepen in het duin, is besloten om de Natte Pan de komende jaren actief te monitoren op de gevolgen van de geomorfologische veranderingen (zandverplaatsingen) voor de aanwezigheid en nog te verwachten vindplaatsen. Ook zal het

Haags Historisch Museum en Museum de Gevangenpoort in 2012

Robert van Lit en Lex van Tilborg

Enkele maanden voor haar vertrek als directeur op 1 mei 2013 deed Antoinette Visser de suggestie om in het *Jaarboek Die Haghe* voortaan, in navolging van de gemeentelijke afdelingen Monumentenzorg en Welstand en Archeologie, een rubriek te verzorgen over de wederwaardigheden van de Stichting Haags Historisch Museum in het afgelopen jaar. Dit idee werd omarmd door zowel haar opvolger Marco van Baalen als door de redactie van het jaarboek. Het eerste resultaat treft u hierbij aan. Voor veel leden is het museum een vertrouwde instelling. Die Haghe organiseert immers geregeld lezingen, vergaderingen en rondleidingen in het museum. En nog mooier: in het museumgebouw is Die Haghe in 1890 opgericht. Een gedenksteen in de kofieruimte herinnert aan die blijde gebeurtenis.

Tentoonstellingen

Acht tentoonstellingen waren er in 2012 in het museum te zien. Het begon in januari met een staartje van *MijnDenHaag*Winkelt*, een tentoonstelling die een gevarieerd beeld gaf van Den Haag als winkelstad in de 20ste eeuw. Gastconservatoren Koos en Jannie Havelaar wisten tal van unieke objecten los te peuten. Met behulp van de eigen collectie (de losse inventaris) en die van het Openluchtmuseum in Arnhem (het vaste meubilair) kon het interieur van de hoeden- en pettenzaak Bik aan de Geest in de tentoonstelling worden gereconstrueerd.

Veel belangstelling van weer een heel ander publiek

was er voor de tentoonstelling *Golden Earring-Back Home!* die was ingericht ter gelegenheid van het 50-jarig jubileum van de Haagse rockband. Dit alles met de belangrijke hulp van het Museum RockArt.

Oud-hoofdconservator van het museum Michiel van der Mast getrooste zich veel moeite om de werken van de 19de-eeuwse Haagse kunstenaar B.J. van Hove op te zoeken en er een mooie selectie uit te maken voor een tentoonstelling. Dat leverde vooral stadsgezichten op, soms natuurgetrouw, maar vaker gefantaseerd, vandaar ook de tentoonstellingstitel *Tussen fantasie en werkelijkheid*.

Een kleinere tentoonstelling in de Schutterszaal ging over het Venduehuis der Notarissen, dat 200 jaar bestond.

Sinds 2011 werken onder leiding van het Haags Historisch Museum zowel gevestigde Haagse erfgoedinstellingen als jonge werkgroepen samen om het erfgoed van Haagse migranten te ontsluiten. Dit doen zij onder de noemer 'Den Haag, stad van aankomst'. Zij komen een aantal keren per jaar bijeen. In 2012 resulteerde dat in de tentoonstelling *Haagse herinneringen aan Turkije* in het Haags Historisch Museum. Aan de hand van originele kunst- en gebruiksvoorwerpen van onder andere het Tropenmuseum deelden (Turkse) Hagenaars hun herinneringen aan Turkije. De tentoonstelling vormde een feestelijke bijdrage van het museum aan de viering van 400 jaar diplomatieke betrekkingen tussen Nederland en Turkije.

Overleden Hagenaars in 2012

Samengesteld door Renske Boosman

januari

19. Mr. Philomena Maria Weijenberg-Pot (Philo), 85, advocate en oud-politica die van 1991 tot 1999 lid was van de Haagse gemeenteraad voor het CDA. Daarnaast was ze zeer actief in het rooms-katholieke maatschappelijke veld, met speciale aandacht voor de positie van vrouwen. Weijenberg-Pot maakte in zowel 1989 als 1990 deel uit van de Nederlandse delegatie naar de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties.
26. Edward Gesinus Hendricus Kroon (Ed), 65, oud-wielrenner. In 1965 werd de toen 19-jarige Hagenaar in het Olympisch Stadion in Amsterdam Nederlands kampioen stayeren.
28. Abraham Aardewerk (Bram), 79, antiquair in de Jan van Nassastraat. Twintig jaar lang was hij de zilverexpert van het AVRO-programma *Tussen Kunst & Kitsch*. Daarnaast heeft hij zich ingezet voor het behoud van de vermaarde kunst- en antiekbeurs in Delft.
29. Julia Apontoweil (Poppy), 93, zangeres van het beroemde Haagse Hawaiiiantrio *The Honolulu Queens*. Samen met haar zussen Elly en Titi won zij in 1939 het allereerste hawaiian muziekconcours van Nederland. Tijdens de Tweede Wereldoorlog speelde het trio gewoon door, zij het dat ze van de Kultuurkamer hun Engelstalige naam moesten veranderen in Honolulu Koninginnetjes. Ook de liedteksten moesten in het Nederlands worden vertaald. Zus Elly overleed op haar zesentwintigste en zus Titi werd maar veertig. Nog op zeer hoge leeftijd zong Poppy

Apontoweil in de Haagse Regentenkamer het lied, dat ze vroeger met haar zussen tijdens ieder concert zong: *The Honolulu Queens are playing for you*.

februari

4. John Reinders, 56. Amsterdammer Reinders was in de jaren tachtig directeur van het Theater aan de Haven aan de Westduinweg. Van 1993 tot en met 2008 was hij directeur van het Theater aan het Spui, het podium voor vernieuwend en experimenteel theater in Den Haag. Reinders was bijzonder actief in de Haagse cultuursector. Hij ondersteunde talent en was betrokken bij de lancering van verschillende cultuurfestivals. Zo was hij in 1986 initiatiefnemer van het CaDance festival. Ook had hij zitting in verschillende commissies en adviesraden binnen de podiumkunsten.
11. Aad van Rijn (Adriaan Bontebal), 59, schrijver en dichter (zie fotobijschrift).
12. Gratia Maria Margretha van den Bergh-barones Schimmelpenninck van der Oye, 99. De in Doorn geboren barones was Nederlands eerste skikampioene in 1935. Ze nam ook als eerste Nederlandse vrouw deel aan de Olympische Winterspelen van 1936 in Garmisch-Partenkirchen. De afdaling (in een rokje!) was haar favoriete onderdeel. Schimmelpenninck kwam in 1938 als eerste vrouw in het bestuur van de wereldskifederatie FIS en in 1952 was ze scheidsrechter bij de Olympische Winterspelen van Oslo. In de jaren zeventig kreeg ze opnieuw landelijke bekendheid, nu als oprichtster van

Nieuwe Haagse archieven in 2012

Samengesteld door Maarten Schenk

Het Haags Gemeentearchief verwerft jaarlijks nieuwe archieven en aanvullingen op reeds beheerde archieven. Sinds 2010 hanteert het Haags Gemeentearchief negen thema's die ook voor het acquisitiebeleid van particuliere archieven en collecties leidend zijn. Deze thema's zijn: Sport, Democratie en Burgerschap, Cultuur, Economisch Leven, Onderwijs, Ex-koloniën, Koninklijke Stad, Internationale Stad, Tweede Wereldoorlog. In het overzicht zijn de geacquireerde archieven gerangschikt per thema. Er werden in totaal elf archieven ontvangen met een gezamenlijke omvang van ruim 30 meter.

Het tussen haken vermelde beheersnummer (bnr) verwijst naar het nummer waaronder het archief bij het Haags Gemeentearchief is geregistreerd.

Deze archieven zijn veelal nog niet door middel van inventarissen toegankelijk en in een aantal gevallen bovendien nog niet of beperkt raadpleegbaar. Wie een nieuw verworven archief wil inzien, kan het beste hierover eerst contact opnemen met het Haags Gemeentearchief.

Overheid

Dienst Volkshuisvesting (bnr 1289), 1983-1990, circa 10,0 meter.

Het archief bevat veel informatie over stadsvernieuwingprojecten en woningbouw in de periode 1983 tot 1990. Daarnaast is er ook materiaal over het functioneren van de interne organisatie van de dienst. Na introductie van het zogenoemde concern-dienstenmodel binnen de gemeente Den Haag ging de Dienst Volkshuisvesting op in de Dienst Stedelijke Ontwikkeling (DSO).

1. De Haagse korbballclub 'Kwiek' neemt in 1954 haar verbeterde terrein aan de Van Heutszstraat in gebruik. Het hijsen van de clubvlag. *Foto Friezer.*

Sport

S.O.S. Kwieksport (bnr 1445), 1935-2010, 1,5 meter.

In 1935 werd de 's-Gravenhaagse Ontspanningsvereniging Sons of Sport opgericht als handbalvereniging. Een aantal jaren is er ook een volleybalafdeling

Publicaties over Den Haag in 2012

Samengesteld door Ph.A.M. Swenker

Met aanvullingen uit voorgaande jaren

Geschiedenis (algemeen)

Braake, Serge ter, *Rond het Binnenhof. Twintig Haagse geschiedenissen uit de zestiende eeuw*, Hilversum 2012, 160 p.

Thematisch onderverdeelde anecdotes rond het Binnenhof over o.a. Catharine de Chasseur, Gerrit van Assendelft en de gebroeders Secundus.

Egmond, Anne-Maria J. van, *Het patronaat van Albrecht van Beieren. Ambachtslieden en koopmannen aan het Haagse hof tussen 1389-1404, een deelonderzoek*, Amsterdam 2010, 135 p. Scriptie Amsterdam 2010.

Kunsthistorisch onderzoek van de rekeningen uit de tijd die Albrecht van Beieren (1336-1404) vooral in Den Haag doorbracht.

Vaartjes, Annemargriet (samenstelling en redactie), *Haagsche primeurs*, Den Haag 2012, 60 p.

Korte verhaaltjes met een afbeelding van ontwikkelingen waarbij Den Haag voorop liep.

Versteeg, Coos (voorwoord), eindredactie Corien Glaudemans, *Tweede terugblik. 50 foto's met verhalen uit het Haags Gemeentearchief*, Den Haag 2012, 130 p.

Terugblik door archiefmedewerkers op de Haagse geschiedenis aan de hand van afbeeldingen uit de fotocollectie van het Haags Gemeentearchief.

Tweede Wereldoorlog

Atema, Sjoukje, en Corien Glaudemans (onderzoek en tekst), *Drie herdenkingsmonumenten met 45 namen. Haagse gemeenteambtenaren omgekomen in de Tweede Wereldoorlog*, Den Haag 2012, 84 p.

Onderzoek naar de persoonlijke geschiedenis achter de 45 op de herdenkingsmonumenten in het stadhuis vermelde namen van omgekomen gemeenteambtenaren.

Tevens uitgegeven een bronnenboek van het onderzoek: *Drie herdenkingsmonumenten met 45 namen: Haagse gemeenteambtenaren omgekomen in de Tweede Wereldoorlog: bronnenboek*, Den Haag 2012, 38 p.

Bakker, Jan, *Oorlog tussen zes en elf. Herinneringen van een Haags jongetje aan de jaren 1937-1945*, z. pl. 2012, 85 p.

Herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog van een jongen uit de Vruchtenbuurt.

Boom, Bart van der, *'Wij weten niets van hun lot'. Gewone Nederlanders en de Holocaust*, Amsterdam 2012, 535 p.

Reconstructie op basis van o.m. Haagse dagboeken van de kennis van Nederlandse tijdgenoten over de Holocaust.

Pollmann, Tessel, *Mussert & Co. De NSB-leider en zijn vertrouwelingen*, Amsterdam 2012, 304 p.

Bundeling artikelen over Anton Adriaan Mussert (1894-1946), gegroepeerd rond een thema.

Samenstelling van het gemeentebestuur van Den Haag op 31 december 2012

Dagelijks bestuur

Burgemeester

J.J. (Jozias) van Aartsen, verantwoordelijk voor Openbare Orde en Veiligheid, Algemene Bestuurlijke Aangelegenheden en Representatie.

P.W.M. (Peter) Smit (VVD),
Verkeer, Binckhorst en Vlietzone; stadsdeelwethouder
Leidschenveen-Ypenburg.

Wethouders

J.M. (Marnix) Norder (PvdA),
Stadsontwikkeling, Volkshuisvesting en Integratie;
stadsdeelwethouder van Scheveningen.

mw. I.K. (Ingrid) van Engelshoven (D66),
Onderwijs en Dienstverlening; stadsdeelwethouder
van Haagse Hout.

B.A. (Boudewijn) Revis (VVD),
Financiën en Stadsbeheer; stadsdeelwethouder van
Segbroek.

H.P.M. (Henk) Kool (PvdA),
Sociale Zaken, Werkgelegenheid en Economie;
stadsdeelwethouder van Laak.

mw. M.D. (Marjolein) de Jong (D66),
Cultuur, Binnenstad en Internationaal; stadsdeel-
wethouder van Centrum.

Gemeentesecretaris

mw. A.W.H. (Annet) Bertram

K.P. (Karsten) Klein (CDA),
Jeugd Welzijn en Sport; stadsdeelwethouder van
Loosduinen.

R.S. (Rabin) Baldewsingh (PvdA),
Volksgezondheid, Duurzaamheid, Media en Organisatie,
Archeologie en Monumenten; stadsdeelwethouder van
Escamp.

Nieuwe straatnamen in 2012

Samengesteld door Corien Claudemans

Forepark (Westvliet/De Rivieren)

Philippus Uythovenpad (Westvlietweg – Nieuwenvensepad); Philippus Uythoven (1896-1942), verzetsstrijder. Philippus Uythoven was een Haagse politieagent, verbonden aan de verkeersdienst. Al vroeg in de bezettingsjaren 1940-1945 verleende hij steun aan het verzet. Hij maakte deel uit van de verzetsgroep OD (Ordedienst) in Den Haag. Uythoven zorgde onder meer voor geld en wapens en verspreidde illegale pamfletten. Hij werd op 26 maart 1941 gevangengenomen en op 3 mei 1942 in het concentratiekamp Oranienburg in Duitsland gefusilleerd.

Leidschenveen (De Lanen/De Velden) – Leidschenveen (Rietbuurt)

Kerkpolderpad (Veenweg – Nieuwenvensepad); Kerkpolder, polder in de gemeente Midden-Delfland en de gemeente Delft (provincie Zuid-Holland), opgericht vóór 1413, in 1970 opgeheven als zelfstandige polder. De polder maakt deel uit van het recreatiegebied Vlietlanden en behoort tot het Hoogheemraadschap van Delfland.

Leidschenveen (Rietbuurt)

Rietpolderpad (Nieuwenvensepad – Poelpolderstraat); Rietpolder, polder in de voormalige gemeente Stompwijk (provincie Zuid-Holland), opgericht in 1620, in 1978 opgeheven als zelfstandige polder. De polder behoort tot het Hoogheemraadschap van Rijnland.

Bruggen

Leidschenveen (De Lanen)

De Vonk brug (tussen Gorterlaan en Van der Stoklaan) *De Vonk* was tot het voorjaar van 1941 het illegale blad dat als spreekbuis diende voor de Haagse communisten van de CPN. Deze krant bereikte in het voorjaar van 1941 een oplage van 1500 exemplaren.

De leden van verzetsgroep De Vonk pleegden ook sabotage en zamelden geld in voor onderduikers. Begin 1942 arresteerde de Duitse bezetter bijna de gehele Haagse CPN. Zeker 89 Haagse communisten zouden de Tweede Wereldoorlog niet overleven.

Leidschenveen (De Lanen)

Haagse FC brug (tussen Bob Oosthoeklaan en Gerard Doggerlaan)

De Haagse FC (Falsificatie-centrale) ontstond in 1942 en verzorgde vervalsingen van persoonsbewijzen, distributiebescheiden en andere papieren voor onderduikers.

Leidschenveen (De Lanen)

Oranje Garde brug (tussen Gorterlaan en Van der Stoklaan)

De Oranje Garde was een kleine civiel-militaristische verzetsgroep, die in de meidagen van 1940 in Den Haag is opgericht door de Haagse masseur en magnetiseur Jacobus Simonis en zijn zoon, de fietsenmaker Adriaan Simonis. De groep had vertakkingen naar Voorburg, Eindhoven, Dordrecht en Tilburg. De Haagse Oranje Garde telde ongeveer vijftien leden. De groep

Over de auteurs

Thera Wijsenbeek-Olthuis (1946-2010) studeerde sociale en economische geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Leiden en in Chapel Hill (North Carolina). Tot 2000 was zij als docent verbonden aan de Universiteit van Amsterdam, daarna aan die van Leiden. Een van haar belangrijkste onderzoeksterreinen was de geschiedenis van de materiële cultuur in het algemeen en die van Den Haag in het bijzonder. Thera Wijsenbeek was gedurende vele jaren actief lid van Die Haghe. Zij was hoofdauteur van het boek *Het Lange Voorhout – Monumenten, mensen, macht* dat verscheen bij gelegenheid van het 100-jarig bestaan van de vereniging, in 1998. Later was zij intensief betrokken bij de driedelige uitgave *Den Haag – Geschiedenis van de stad* (2004-2005).

Josje Schnitzeler (1968) studeerde economie aan de Universiteit van Maastricht (1991) en geschiedenis aan de Universiteit Utrecht (2013). Na enkele jaren in het bedrijfsleven werkte ze sinds 1994 als projectleider bij de ministeries van Verkeer en Waterstaat, Binnenlandse Zaken en VROM aan diverse grote beleidsprojecten. Sinds 2011 werkt ze als programmamanager bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Ada Peele (1955) studeerde muziekwetenschap en geschiedenis met als bijvak Russisch aan de Universiteit van Utrecht. De beide studies werden respectievelijk in 1995 en in 1996 afgerond met een doctoraalscriptie over de Sovjetcomponist Dmitri Shostakovish en zijn Zevende Symfonie. Zij publiceerde artikelen in onder andere het Jaarboek van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Stad en Land van Breda 'De Oranjeboom'. Eind dit jaar verdedigt zij aan de Universiteit van Leiden haar

proefschrift 'Een uitzonderlijke erfgenaam. De verdeling van de nalatenschap van Koning-Stadhouder Willem III en de consequentie daarvan: koninklijk Pruisisch gezag in de heerlijkheid Hooge en Lage Zwaluwe, 1702-1754'.

Matti Herben (1953) studeerde elektrotechniek aan de Technische Universiteit Eindhoven waar hij in 1984 promoveerde en thans als hoofddocent werkzaam is. Als amateurhistoricus gaat zijn bijzondere belangstelling uit naar de geschiedenis van zijn geboortestreek Noordwest Brabant. Hij publiceerde daarover artikelen in onder andere het Jaarboek van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Stad en Land van Breda 'De Oranjeboom'.

Harrie van Eijk (1938) studeerde Duits en is als leraar in die taal werkzaam geweest aan het Veurs Lyceum in Leidschendam. Hij schreef een boek over het leven van zijn voorvaders (*De wortels van de eeuwenoude Eijck*, 2006) en over het Haagse leven tijdens de crisis in de jaren dertig van de vorige eeuw (*Meer schaduw dan licht*, 2012). Hij was getrouwd met Mary Rimmelzwaan (overleden in 2011) en verwierf als zodanig veel informatie over de drie laatste pachters van Berg en Dal, Job, Piet en Koos Rimmelzwaan.

Hans Klomp (1949 in Den Haag) volgde een technische opleiding en studeerde enige jaren geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Leiden. Hij publiceerde eerder over de economische geschiedenis én de geschiedenis van het openbaar vervoer in Den Haag. Hij is vrijwilliger bij de Stichting Haags Industrieel Erfgoed (SHIE) en de Vlaamse Vereniging voor Industriële Archeologie (VVIA). Tevens is hij mede-oprichter en lid van de Stichting His-

Register

Samengesteld door Paul de Kievit

A

- ABF Research 241
 AD Haagsche Courant 213, 249
 ADO Den Haag 201, 238, 242, 243
 AFAS Circustheater 238
 ANP 211
 AVRO 197
 AWN Zie: Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland
 AVW Zie: Algemene Woningbouwvereniging
 Aa, A.J. van der 135, 136
 Aalst, Arnoud van 245
 Aaltje Noordewierstraat 237
 Aardewerk, Abraham (Bram) 197
 Aartsen, J.J. (Jozias) van 5, 194, 195, 199, 232, 241, 244-248
 Aartsen-Warsen, H.S. van 7
 Abbenhuis, A. (Sandra) 234
 Abbink, Lex 203
 Abels, C.G. (Catharina) 233
 Abraham, Joodse handelaar 80
 Academie van Beeldende Kunsten, (Koninklijke) 199, 200, 202, 203, 226, 238, 253
 Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen 121
 Achterom 26
 Adriën Moonenweg 219
 Adviesraad voor Sport 246
 Aelbrecht van Beijeren, Stichting 219
 Afrika 190
 Agten, H.M.C. van 218
 Aken (Dld.), Dom 182
 Albertine Agnes prinses van Oranje 72
 Albrecht van Beieren 7, 222, 224, 247
 Alexander Levi 25
 Alexanderkazerne 153
 Algemeen Handelsblad 126, 206
 Algemene Begraafplaats 7
 Algemene Woningbouwvereniging 221
 Alkemade, M.M.M. 187
 Alkmaar 144
 Aloysiuscollege 247
 Alsche, A.C.G. 126, 127
 Amadeus, Gebouw 181
 Amalia van Solms-Braunfels 22, 23, 25, 71-74, 83, 84
 Ambachtsheer, H.F. 163
 Ambassade van Amerika 23
 Ambassade van de Sovjet-Unie 150
 Amerika, Verenigde Staten van 140, 141
 Ameronge, Sofia van 63
 Amersfoort 144
 Amersfoort, Luchtvaartcentrum 149
 Ammon, Christoph Heinrich von 69, 73, 75-82, 84, 86
 Ammunitionehaven 121
 Amstel, Rivier de 169
 Amstenrade, Kasteel Amstenrade 75
 Amsterdam 2, 3, 13, 19, 23, 33, 34, 36, 39, 42-44, 46-48, 52-54, 57-62, 65, 67, 124, 138, 192, 203, 211, 215, 221, 241, 246, 247, 250
 Amsterdam, Concertgebouworkest 216
 Amsterdam, Hermitage 169
 Amsterdam, Het Concertgebouw 215
 Amsterdam, Het Muziektheater 215
 Amsterdam, Olympisch Stadion 197
 Amsterdam, Rijksprentenkabinet 30
 Amsterdam, Tropenmuseum 188
 Amsterdam, Universiteit van 11, 252
 Amsterdam, Verpleeghuis Amstelhof 169
 Amsterdam, Vrije Universiteit 194
 Amsterdam, Wisselbank 57
 Amsterdams Historisch Museum 207
 Amsterdamse School 166
 Andeweg, Rob 242
 Andriessen, Hendrik 215
 Annink, Ed 202, 203
 Antwerpen (B.) 33
 Antwerpen (B.), Academie voor Schone Kunsten 203
 Apeldoorn 206
 Apontoweil, Elly 197
 Apontoweil, Julia (Poppy) 197
 Apontoweil, Titi 197
 Apothekersgilde Zie: Sint-Lucas-medicingilde
 Appel, Toneelgroep De 211, 242, 246
 Appeltheater 246
 Archeologie Magazine 176
 Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland, afdeling 's-Gravenhage 177
 Archipelpoëzie, Stichting 240
 Arens Bureau voor Strand- en Duinonderzoek 177
 Arnhem 128